

O‘QUVCHILARNING KASB-HUNAR TANLASHDA YO‘L QO‘YADIGAN STRATEGIK XATO VA KAMCHILIKLARI: PSIXOLOGIK VA SOTSIAL TAHLIL

Tursunboyeva Muqaddam Samaritdinovna

Toshkent viloyati Parkent tumani MMTBga qarashli 2-maktab amaliyotchi psixologi

Xojiyeva Shoirah Rahmatullayevna

Toshkent viloyati Parkent tumani MMTBga qarashli 47-maktab amaliyotchi psixologi

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumta’lim maktablari o‘quvchilarining bitirish arafasida kasb-hunar tanlash jarayonida yo‘l qo‘yadigan tipik psixologik, kognitiv va sotsial xatoliklari tadqiq etiladi. Matnda tashqi manipulyatsiyalar, soxta nufuz (prestij) ketidan quvish, shaxsiy qobiliyatlarni noto‘g‘ri baholash va mehnat bozoridagi dinamikani tushunmaslik kabi kamchiliklar ilmiy asosda yoritilgan.

Kalit so‘zlar: kasbiy orientatsiya, tashqi motivatsiya, stereotip, kasb nufuzi, kognitiv xatolik, subyektiv yondashuv, mehnat bozori.

O‘quvchilar o‘rtasida eng ko‘p tarqalgan birinchi fundamental xato — kasbning ichki mazmuni, kundalik qiyinchiliklari va mehnat rejimini chetga surib, faqat uning tashqi nufuzi (*prestij*), jozibasi yoki yuqori daromadi ketidan quvishdir. Ko‘pincha kinoindustriya, ijtimoiy tarmoqlar yoki muvaffaqiyatli shaxslarning hayoti o‘quvchilarda soxta illyuziyalarni uyg‘otadi. Masalan, xalqaro huquqshunos, diplomat yoki yirik tadbirkorlik kasblarining faqat sayohatlar, yuqori daromad va nufuzli davralardan iborat jozibador tomoni ko‘rinadi. Biroq, bu kasblar ortidagi yuzlab sahifalik hujjatlar bilan ishlash, surunkali uyqusizlik, yuqori mas’uliyat va doimiy stressli muzokaralar kabi og‘ir psixofiziologik yuklamalar o‘quvchining e’tiboridan chetda qoladi. Natijada, oliy ta’limga kirgach yoki ish boshlagach, o‘quvchi real faoliyat bilan uning tasavvuridagi illyuziya o‘rtasidagi nomuvofiqlikdan qattiq ruhiy tushkunlikka (shokka) uchraydi.

Oila muhiti kasb tanlashda eng kuchli sotsial faktor hisoblanadi, biroq u ko‘p hollarda destruktiv xarakter kasb etadi. Ko‘p o‘quvchilar o‘zlarining shaxsiy qiziqishlari, tabiati va intellektual salohiyatini himoya qila olmay, ota-onalarining bosimi yoki ularning erishilmay qolgan orzulari (kompensatsiya ssenariysi) qurboniga aylanadilar. Shuningdek, "sulolaviy kasblar" an’anasini ko‘r-ko‘rona davom ettirish (masalan, oiladagilarning hammasi shifokor bo‘lgani uchun bolani ham shunga majburlash) ham jiddiy xatodir. Ota-onaning xohishi bilan tanlangan kasb, garchi u

iqtisodiy jihatdan barqaror bo'lsa ham, bolani umrbod intrinsik (ichki) motivatsiyadan mahrum qiladi va uni faqat majburiyat yuzasidan ishlaydigan passiv ijrochiga aylantirib qo'yadi.

O'smirlik davri psixologiyasining eng yetakchi xususiyati — bu tengdoshlar guruhiga garmonik tarzda qo'shilish va ulardan ajralib qolishdan qo'rqish (konformizm) hissidir. Ko'p hollarda o'quvchilar o'zlarining kelajak hayotini loyihalashda subyektiv munosabatlarga tayanadilar. "Eng yaqin do'stim iqtisodiyot yo'nalishiga hujjat topshiryapti, men ham u bilan birga bo'laman" degan mantiqsiz qaror o'quvchining shaxsiy taqdirini boy berishiga olib keladi. Do'stining matematik qobiliyatlari yuksak bo'lishi mumkin, lekin unga ergashgan o'quvchining tabiati gumanitar yoki badiiy sohaga moyil bo'lsa, u oliygohda o'qish jarayonidayoq chuqur o'zlashtira olmaslik muammosiga duch keladi. O'quvchilar o'z qiziqishlarini (istayman) o'zlarining real imkoniyatlari (qila olaman) bilan solishtirishda kognitiv xatolikka yo'l qo'yadilar. Har qanday kasb shaxsiyatdan ma'lum bir psixofiziologik xususiyatlarni, temperament turini va asab tizimi barqarorligini talab qiladi. Masalan, nihoyatda emotsional, qon ko'rishga bardosh bera olmaydigan, diqqati tez chiquvchi o'quvchining faqat "orzu" asnosida jarrohlik kasbini tanlashi yoki asab tizimi chidamsiz, tez toliqadigan o'quvchining kuniga 10-12 soat diqqat konsentratsiyasini talab qiladigan IT-dasturlash sohasini tanlashi tibbiy va psixologik jihatdan noto'g'ridir. Shaxsiy xarakter va temperament inobatga olinmagan tanlov kelajakda surunkali psixosomatik kasalliklarga zamin yaratadi.

Bugungi kun mehnat bozori nihoyatda dinamik va o'zgaruvchidir. Biroq, o'quvchilar (va ularning ota-onalari) haligacha o'tgan asrning turg'un stereotiplari bilan fikrlashadi. "Faqat huquqshunoslik, iqtisodiyot yoki tibbiyot sohasidagina muvaffaqiyatga erishish mumkin, boshqa kasblar barqaror emas" degan noto'g'ri ijtimoiy ustanovka yoshlarning zamonaviy, istiqbolli va yuqori daromadli transprofessional sohalarga (masalan, bioinformatika, ma'lumotlar tahlili (Data Science), ekologik muhandislik, raqamli marketing) kirib borishiga to'sqinlik qiladi. Bu esa an'anaviy bozorlarda kadrlarning haddan tashqari ko'payib ketishiga (*overqualification*) va sun'iy ishsizlikka olib keladi. O'quvchilar ko'p hollarda o'zlariga yoqadigan o'quv fanini kelajakdagi real kasbiy faoliyat bilan chalkashtirib yuboradilar. Masalan, o'quvchi maktabda tarix fani o'qituvchisini yaxshi ko'rgani yoki tarixiy faktlarni eslab qolishga qiziqqani uchun "tarixchi" yoki "arxeolog" bo'lishni xohlaydi. Biroq, maktab darsligini o'qish boshqa — chang bosgan arxivlarda yillab o'tirish, dalalarda og'ir jismoniy qazishma ishlarini olib borish va qat'iy ilmiy-metodik tadqiqotlar yozish mutlaqo boshqa faoliyat hisoblanadi. Maktab fani — bu shunchaki tayyor axborot tizimi, kasb esa o'sha axborot asosida qurilgan murakkab ijtimoiy-mehnat jarayonidir.

Ko‘plab o‘quvchilar kasb tanlash arafasida o‘ta yuqori darajadagi xavotir va qo‘rquvni his qiladilar, chunki ular bu qarorni "bir umrlik zanjir" deb o‘ylashadi. "Agar hozir noto‘g‘ri yo‘nalishni tanlasam, butun hayotim barbod bo‘ladi" degan fikr ularni stressga soladi va to‘g‘ri qaror qabul qilish qobiliyatini bloklaydi. Zamonaviy dunyoda "**Lifelong learning**" (Umr bo‘yi ta‘lim olish) va konseptual moslashuvchanlik tamoyillari amal qiladi. Bugungi kunda inson hayoti davomida o‘z kasbiy trayektoriyasini o‘zgartirishi, yangi sohalarni o‘zlashtirishi (re-skilling) tabiiy hol hisoblanadi. Bu qolipdan qutulmaslik o‘quvchini qaror qabul qilishda o‘ta passiv qilib qo‘yadi.

XULOSA

O‘quvchilarning kasb-hunar tanlashda yo‘l qo‘yadigan xato va kamchiliklari asosan **subyektiv yondashuv, tizimli axborotning yetishmasligi va emotsional qarorlar qabul qilish** bilan bog‘liqdir. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun maktab tizimida shunchaki formal tadbirlar emas, balki J. Holland, E. Klimov kabi olimlarning metodologiyasiga asoslangan chuqur psixologik testlar, o‘quvchilarni real ish joylariga olib borib jarayon bilan tanishtirish (professional sinovlar) va ota-onalar o‘rtasida kasbiy savodxonlikni oshirish ishlarini muntazam yo‘lga qo‘yish strategik zaruriyatdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (GIHST):

1. **Klimov, E. A.** (2004). *Psixologiya professionalnogo samoopredeleniya*. Moskva: Akademiya. — 304 s.
2. **Nishatova, N. J.** (2026). *Zamonaviy mehnat bozori va yoshlarni o‘z vaqtida kasbga yo‘naltirish mexanizmlari*. Toshkent: O‘qituvchi. — 182 b.
3. **Super, Donald E.** (1980). *A Life-Span, Life-Space Approach to Career Development*. *Journal of Vocational Behavior*, 16(3), pp. 282-298.